

Betydningsforskelle ved brugen af helsætningsordstilling efter *fordi*

Nicholas Hedegaard Mikkelsen
Aarhus Universitet

1. Indledning

Denne artikel er en del af et forskningsprojektet DanTIN (Danish Talk In Interaction) ledet af Jakob Steensig ved Lingvistik, Aarhus Universitet. Fokus for projektet er dansk talesprogsgrammatik. Samtaleanalytiske studier af lyd og videooptagelser af hverdagssamtaler har vist, at der er en uoverensstemmelse mellem, hvad der betragtes som grammatisk skriftsprog, og hvad der betragtes som grammatisk talesprog. Det langsigtede mål med forskningsprojektet er således at kunne samle en grammatik for dansk talesprog.

Artiklen omhandler, i tråd med ovenstående, brugen af *fordi* på dansk talesprog. På dansk skriftsprog er det grammatisk, hvis *fordi* følges af en ledsætning som fx

(1)

Jeg ringede til Peter, fordi jeg ikke kunne løfte kassen selv

En sætning, hvor *fordi* følges af en helsætningsordstilling er ugrammatisk i overensstemmelse med dansk skriftsprogsgrammatik. Fx

(2)

*Jeg ringede til Peter, fordi jeg kunne ikke løfte kassen selv

Tidligere har Steensig (1998) undersøgt brugen af *fordi* i dansk talesprog. Han finder frem til, at folk i hverdagssamtaler hyppigere lader *fordi* følge af helsætningsordstilling end ledsætningsordstilling i tilfælde, hvor man kan skelne mellem de to.

Jeg vil derfor undersøge, om der er en betydningsforskel mellem brugen af helsætningsordstilling versus ledsætningsordstilling efter *fordi* i dansk talesprog. Jeg vil således indlede med i afsnit 2 dels redegøre for, hvordan *fordi* bruges i dansk skriftsprog og ligeledes redegøre for Steensigs (1998) data. I afsnit 3 vil jeg indledningsvis fremlægge mit eget datakorpus og sammenligne det med Steensigs. Dernæst vil jeg analysere en collection af eksempler fra mit datakorpus. Jeg vil tage udgangspunkt i et eksempel, hvor *fordi* følges af ledsætningsordstilling og sammenligne det med eksempler, hvor *fordi* følges af helsætningsordstilling. Dette gør jeg med henblik på at diskutere, om der er en betydningsforskel mellem at lade *fordi* følge af ledsætningsordstilling eller helsætningsordstilling. Jeg har til min undersøgelse hentet data fra Samtalebank (se reference). Eksempler er transskriberet efter MacWhinney (2000).

2. Om *fordi*

2.1 *Fordi* som underordningskonjunktion

Christensen og Christensen betragter *fordi* som en underordningskonjunktion (2005:154). En underordningskonjunktion “indleder ledsætning[er, red.] (...) og forbinder, syntaktisk og semantisk, en ledsætning med den helsætning, som den optræder i” (2005:153). Jeg vil her fremhæve et eksempel, hvor *fordi* netop indgår i en sådan sammenhæng:

(3)

Drengen græd, fordi han ikke ville i skole.

I dette eksempel binder “fordi” helsætningen, “drengen græd”, syntaktisk sammen med ledsætningen “han ikke ville i skole”. Underordningskonjunktionen binder også de to sætninger sammen semantisk, idet der er en kausalitetssammenhæng mellem de to (jf. Christensen & Christensen 2005:237). Helsætningen fremstiller så-

Betydningsforskelle ved brugen af ledsætningsordstilling efter fordi

ledes en situation, og ledsætningen (inklusive *fordi*) angiver en årsag til situationen. I dansk skriftsprog bruges *fordi*, som Christensen og Christensen beskriver ovenfor. Dog er funktionen af *fordi* i dansk talesprog noget mere uklar. Bl.a. er det problematisk at betragte *fordi* som et led mellem en ledsætning og en ledsætning, da dette langt fra er normen i dansk talesprog.

2.2 Steensigs fund

At *fordi* ikke nødvendigvis bliver fulgt af ledsætningsordstilling demonstrerer Steensig (1998). Han benytter sig af et datakorpus bestående af 111 forekomster af *fordi* i hverdagssamtaler. Af disse bliver 11 fulgt af ledsætningsordstilling, 46 bliver fulgt af ledsætningsordstilling og 54 er neutrale tilfælde, hvor man ikke kan skelne mellem hel- og ledsætningsordstilling. Af de tilfælde hvor man kan skelne – 57 i alt – udgør eksemplerne med ledsætningsordstilling 80,7 %, imens eksemplerne med ledsætningsordstilling kun udgør 19,3 %. Samtaleparterne i hans datakorpus demonstrerer altså en præference for at lade *fordi* følge af ledsætningsordstilling. Brugen af *fordi* i talesprog synes altså ikke at stemme overens med Christensen og Christensens beskrivelse af *fordi* som en underordningskonjunktion (2005:154). Dette får Steensig til at foreslå, at der kan være en betydningsforskel ved brugen af *fordi*-ytringer med ledsætningsordstilling fremfor ledsætningsordstilling. Han finder dog ikke frem til én tydelig forskel.

I sin artikel omtaler han “de ytringer der indledes med *fordi*, som *fordi*-ytringer” og tilsvarende kalder han “de ytringer som *fordi*-ytringen udtrykker årsagen til eller forklaringen på (...) *fordi*-basen” (1998: 1). Jeg vil fremefter anvende den samme terminologi.

3. Analyse og diskussion af forskellige *fordi*-ytringer

For at vurdere mit datakorpus i forhold til Steensigs vil jeg her stille det op på samme måde som ovenfor.

Jeg har til min undersøgelse hentet data fra Samtalebank. Disse samtaler er alle telefonsamtaler. Der er tale om i alt 7 forskellige samtaler.

De tre af dem er samtaler mellem en kvinde og hendes datter, der er flyttet hjemmefra. Endnu en er samtaler hentet fra et radioprogram, hvor lytterne ringer ind for at diskutere diverse problemer i deres liv. Den sidste samtale foregår mellem to jævnaldrende mænd, der snakker om computerspil. Det er altså alle naturligt forekommende hverdagssamtaler. Da radioprogrammet er en optagelse, der er blevet bragt offentligt, er de medvirkende derfor ikke anonymiserede. Derimod er sted- og egenavne i de andre telefonsamtaler anonymiserede i overensstemmelse med almene retningslinjer for datahåndtering.

I alt forekommer ordet *fordi* 56 gange i mit datakorpus. Af disse følges to af ledsætningsordstilling, 26 følges af helsætningsordstilling og 28 er eksempler, hvor den efterfølgende sætning ikke kan kategoriseres – de er neutrale. Det giver følgende statistik:

Neutral ordstilling	Helsætningsordstilling	Ledsætningsordstilling
48,2 %	48,2 %	3,6 %

Tabel 1: Den procentvise fordeling af *fordi*-ytringer med henholdsvis neutral, helsætnings- og ledsætningsordstilling.

Undlader man at tælle eksemplerne med neutral sætningsstruktur med i regnskabet, kommer skemaet til at se sådan ud:

Helsætningsordstilling	Ledsætningsordstilling
93,1 %	6,9 %

Tabel 2: Den procentvise fordeling af *fordi*-ytringer med helsætnings- og ledsætningsordstilling eksklusive neutrale eksempler.

Der er altså en betydelig overvægt af tilfælde, hvor *fordi* følges af helsætningsordstilling snarere end ledsætningsordstilling. Således minder mit datakorpus om Steensigs, der har en tilsvarende overvægt af *fordi*-ytringer med helsætningsordstilling. Jeg har herunder lavet en collection af eksempler, hvor *fordi* forekommer. Jeg vil starte med at lave en analyse af to eksempler med ledsætningsordstilling i *fordi*-ytringen efterfulgt af en række eksempler med helsætningsordstilling.

3.1 Ledsætningsordstilling

(4) er et oplagt eksempel på *fordi* fulgt af ledsætningsordstilling:

(4)

→ 4 PIA: Al'så hun er død, fordi Jehovas vidne=
5 =ikk' må::øh få blodtransfusion ikk'

Her fungerer *fordi* som beskrevet af Christensen og Christensen. *Fordi* fungerer som en underordningskonjunktion, der, semantisk og syntaktisk, binder ledsætningen "Al'så hun er død" sammen med ledsætningen "Jehovas vidne ikk' må::øh få blodtransfusion ikk'".

(5) er endnu et eksempel på *fordi* efterfulgt af ledsætningsordstilling:

(5)

349 *BER: lbjag bag facaden
350 *LAR: mmm→
351 *BER: så gemmer der sig noget helt andet→
352 *BER: +≈ ikk fordi jeg siger du [r: øh]
353 *LAR: lhrøu hrøu hrøu
354 *BER: dumt svin vel
355 *LAR: [ja]
356 *BER: l.hhh
357 *LAR: [der kommer der sån en rigtig led
lille fræk vært
358 *BER: lmen altså] ldu] l~j:h:a
359 *LAR: hehh [hh hh hh]
360 *BER: l.hhhh] armen du forstår godt [hva
jeg mener ikk]
361 *LAR: l jeg forstår fuldstændig]
362 hva du men[er] hhh
→ 363 *BER: lfordi:]
364 *BER: det ikk er alle folk der gider (.) å
bruge tid på å finde ind bag
365
366 *LAR: ne:j
367 (.)
368 *BER: alle de der hundredeoghalvtreds kilo
ikk]
369 *LAR: ln-] lonej]
370 *LAR: inde bag de hunderhalvtreds kilo der er
der en sød (0.3)Berit

I linje 349 – 351 afslutter Berit en udredning af, hvordan der kan være stor forskel på, hvordan en person på overfladen kan virke flink, men bag facaden kan vise sig at være en helt anden. I linje 352 og 354 tager hun forbehold for, at ytringen ikke var møttet på Lars, hvorefter følger en digression i samtalen, hvor Lars laver sjov med idéen om, at han skulle være et “dumt svin” bag facaden (jf. linje 357 og 359). I linje 358 prøver Berit at få drejet samtalen tilbage på sporet, men ender med at grine grine sammen med Lars i stedet for at gøre anmodningen færdig. I linje 360 markerer hun med “armen”, at hun gerne vil vende tilbage til samtaleens oprindelige omdrejningspunkt. Med det efterfølgende “du forstår godt hva jeg mener ikk” synes hun at ville sikre sig, at de taler om det samme – at Lars er indforstået med, hvad hun gerne vil snakke om. Dette bekræfter Lars i linje 361-62, hvor han også betoner “fuldstændig” som for ikke at efterlade nogen tvivl om, at han er på bølgelængde med Berit.

Fordi-ytringen i linje 363-64 viser således tilbage til linje 349-51. Man kan dog også argumentere for, at netop de linjer implicit bliver gentaget af i linje 360-62, hvor Berit vender samtalen tilbage til det, den egentlig handlede om. Under alle omstændigheder lægger *fordi*-ytringen i dette tilfælde sig i tydelig forlængelse af *fordi*-basen.

3.2 Helsætningsordstilling

Ligesom Steensig finder jeg, at eksemplerne med helsætningsordstilling i *fordi*-ytringen langt fra er en homogen masse – der er stor variation i eksemplerne. Jeg har således for min analyses skyld valgt at kategorisere mine data alt efter, hvordan *fordi*-ytringen indledes. Jeg har her fundet frem til, at der er 16 tilfælde, hvor *fordi* følges direkte af en helsætning. I fire tilfælde forekommer et indskud imellem *fordi* og helsætningen som fx:

(6)
170 *LAR: ja:h→ .hh men men det heller ikk noget
 der hjælper til åbenbart at
→ 171 de stopper den vold↘ fordi lussinger det
 jo rent faktisk oss vold↘

I dette eksempel ser jeg “lussinger” som et indskud, der skiller *fordi* og

Betydningsforskelle ved brugen af helsætningsordstilling efter *fordi*

helsætningen “det jo rent faktisk oss vold”. Slutteligt er der 6 eksempler, hvor der mellem *fordi* og helsætningen optræder et disjunktivt *altså* eller *jamen*. Eksempelvis:

- (7)
→	118	*ANI:	altså de sige:r ikk så meget tvel
for'dil asså→ ≈
	119	*LAR:	L°hm°J→
	120	*ANI:	+≈de siger selvfølgelig jamen det
ubehageligt å sån→

Her er det “asså” (i skriftsproget repræsenteret ved “altså”), der skiller *fordi* og helsætningen. Jeg vil i det følgende analysere udvalgte eksempler fra de tre kategorier for til sidst at kunne vurdere, om helsætningsordstilling efter *fordi* har semantisk betydning. Jeg finder, at der er relativ stor ensartethed inden for de tre kategorier og håber herved bedre at kunne beskrive de mekanismer, der kan gøre en forskel i betydningen. Jeg har således udvalgt nogle eksempler, jeg finder repræsentative for de respektive kategorier.

3.2.1 Kun helsætning

(8) er et eksempel på en helsætning, der falder lige efter *fordi*:

- (8)
	15	*ANI:	+≈e:h jeg vil godt snakke om at børn tar
skade af å blive
	16		slået r'h .hh l→
	17	*LAR:	L m! :m J→
	18	*ANI:	der var en der ringede ind sidst å
snakkede om at eh .hhh børn tog
	19		skade af å blive slåe r't .hh l→
	20	*LAR:	lja→ m detJ gør de
vel oss→
→	21	*ANI:	jaer (.) e:h å det mener jeg oss at de
gør fordi (.) jeg har selv
prøvet det→ .hhhh å r'det har min lilleb-l
	22		
	23	*LAR:	l du selv blevet slået→

I linje 21 bliver *fordi* brugt som en underordningskonjunktion på den måde, at den semantisk får helsætningen “det mener jeg oss at de gør” til at hænge sammen med det efterfølgende, som Christensen og Christensen beskriver det. Det interessante ved dette eksempel er dog, at “fordi” i linje 21 har begrænset spændvidde, idet det kun

refererer til den foregående helsætning. *Fordi*-ytringen har altså i denne sammenhæng en klart defineret *fordi*-base.

I (9) er der ligeledes tale om en helsætning i *fordi*-ytringen. Dog udmærker denne sig ved at have en anden struktur end (8).

- (9)
94	*BER:	*ø-* (0.3) så bakker den ud ikk↗
95	*LAR:	.hʁhhhʁ
96	*BER:	ʁforʁdi
97	*LAR:	men- e-hva- nu ska jeg lige forstå↗
98	*LAR:	.hhh er det når du mø:der no:gen↗
99		(0.7)
→ 100	*LAR:	*a-* altså fordi *øhhh* nu bruger du en
der øh deltager i
101		udsendelsen dem har vi jo ikk set↗
102	*LAR:	men er det ʁhvis du harʁ mødt en eller
anden↗
103	*BER:	ʁne::j ʁ↗
104	*LAR:	som- som- som du har siddet å snakket
med eller hvad↗

Hvor (8) er en deklarativ helsætning med subjekt i forfeltet, er (9) en deklarativ helsætning med et adverbial i forfeltet (jf. Christensen & Christensen 2005:200). *Fordi*-ytringen i linje 100 opfører sig derfor anderledes end den tilsvarende i (8). Snarere end at skabe en sammenhæng mellem *fordi*-ytringen og *fordi*-basen, virker *fordi*-ytringen her som belæg for at stille spørgsmålet i linje 98, som efterfølgende bliver uddybet i linje 102 og 104. På den måde henviser *fordi*-ytringen til, at Berit tidligere har brugt en anden lytters navn for at give et eksempel på, at hun har nemt ved at snakke med mænd over telefonen. I (9) er der således et større skel mellem *fordi*-ytringen og *fordi*-basen end i (8). Den adskiller sig således fra (5), idet *fordi*-ytringen bliver mere central – den ligner i større grad en selvstændig ytring snarere end at være knyttet til *fordi*-basen.

3.2.2 Indskudt ytring

I (10) ses en anden struktur i *fordi*-ytringen.

- (10)
226	*B0:	ʁvi hjar en tre spillere der ska
afsted≈ |
|-----|------|---|

Betydningsforskelle ved brugen af helsætningsordstilling efter fordi

→ 227 *B0: +≈ m:en det sån lidt krise fordi::
 228 .hhh du ved Søren Kjøller Lassen han:::
 229 han er jo død
 (1.3)

Her følges “fordi::” af en indskudt sætning: “.hhh du ved Søren Kjøller Lassen”. I samtalen fortæller Bolette (BO) sin mor, at hun skal til et idrætsstævne. I linje 227 fortæller hun således, at der er et problem angående deres deltagelse, hvis årsag bliver forklaret i linje 228. Den indskudte sætning markerer her et skift i samtalen. Der synes at foregå det, at Bolette introducerer et kontroversielt emne – noget som samtaleparterne ikke er enige om, eller, som det her er tilfældet, refererer til en begivenhed, som Bolette ikke ved, om moderen er bekendt med. Vendingen “du ved Søren Kjøller Lassen han::” er her interessant. Når hun således vælger at indlede med “du ved”, virker det som om, hun vil sikre sig, at moderen også har hørt, at Søren Kjøller Lassen er død. Hun kunne i stedet efter “fordi::” have sagt noget i retning af “fordi Søren Kjøller Lassen er død”, men en sådan ytring ville forudsætte, at moderen allerede kendte til hans død. I linje 228 er der tilsvarende et overgangsrelevant sted, idet hun trækker på ordet “han::”. Der er altså en åbning, hvor moderen har mulighed for at tage ordet, hvis hun allerede er bekendt med Søren Kjøller Lassens død (jf. Sacks et al. 1974: 704). Hun forholder sig imidlertid tavs, hvorfor Bolette fortsætter ved at gentage “han” og tilføje “er jo død”.

Det viser sig imidlertid, at moderen ikke er bekendt med Søren Kjøller Lassens død. Der følger derfor en diskussion af, hvordan han døde, inden de når frem til, hvorfor det er problematisk for deres deltagelse i idrætsstævnet. Det kontroversielle emne, Bolette introducerer, afføder altså en digression i samtalen, der skal afsluttes, før de kan vende tilbage til at diskutere idrætsstævnet.

3.2.3 Jamen og altså

Som nævnt er der 6 eksempler, hvor *fordi* følges af disjunktivt *jam* eller *altså*. Dette er (11) et eksempel på:

(11)
 320 *LAR: men- men- men- å der føler du at at a:t
 (.) det at du tyk→ .hh

321 (0.5)
 322 *LAR: er det derfor du ikk tør møde manden
 323 *BER: ja
 324 *LAR: hvis han ser dig
 325 (.)
 326 *BER: ja
 327 *LAR: .hhhhh
 → 328 *BER: fordi[∞] °namen° det osse det der med
 Lars .hhhh a når man ser et
 menneske ikk
 329 *LAR: ja
 330 *BER: .hh e-e- så tænker man- *nå:* ja men hun
 ser sån å sån ås e-
 332 (.)
 333 *BER: å så er hun måske:→

(11) er taget fra radioprogrammet Natteravn. Her har Berit (BER) ringet ind for at få hjælp med sine problemer med at komme i kontakt med mænd. I linje 320-322 stiller Lars (LAR) – programværtten - et opklarende spørgsmål, som Berit bekræfter i linje 323. I linje 324 uddyber Lars spørgsmålet, hvilket igen bliver bekræftet af Berit i linje 326. Herefter følger en *fordi*-ytring i linje 328, hvor “*fordi*[∞]” følges af et disjunktivt “°namen°”. Brugen af “°namen°” har her karakter af en self-initiated self-repair (jf Hutchby & Woffitt:60). Således viser Berit her, at hun starter på en ny ytring, der er uafhængig af det foregående. Det er tilsvarende svært at få øje på en sammenhæng mellem *fordi*-ytringen og *fordi*-basen – både syntaktisk og semantisk. I modsætning til de tidligere eksempler er der i (11) ingen sammenhæng *fordi*-ytringen og -basen. Det må således siges at udgøre den anden ende af spektret, hvor *fordi*-ytringen er en gennemgribende selvstændig ytring.

3.3 Opsamling

Jeg har her analyseret eksempler, jeg finder repræsentative for de kategorier, jeg har valgt at inddele mine data i. Gennem denne kategorisering har det været muligt at analysere beslægtede mønstre i brugen af helsætningsordstilling efter *fordi*. Den rækkefølge, jeg har valgt at analysere mine eksempler i, afspejler også en gradvis adskillelse af *fordi*-basen og *fordi*-ytringen. Således er der i mit eksempel på *fordi* fulgt af en ledsætning en tydelig sammenhæng mellem *fordi*-ytring og -base. Det samme gør sig gældende for (8), der er en deklarativ

helsætning med subjekt i forfeltet. Dog viser *fordi*-ytringen i eksempel (9), der er en deklarativ helsætning med en adverbial i forfeltet, større selvstændighed i forhold til *fordi*-basen. Større selvstændighed i forhold til *fordi*-basen er der også i afsnit 3.2.2 med indskudte ytringer og stort set ingen sammenhæng, hvis der overhovedet er en, kan ses af *fordi*-ytringerne med disjunktivt *jamen* eller *altså* efter *fordi*.

4. Konklusion

Jeg valgte i min undersøgelse yderligere at indskrænke mit korpus af *fordi*-ytringer med helsætningsordstilling ved at kategorisere dem og analysere eksempler fra hver kategori. Mine data taget i betragtning synes der at være en betydningsforskel fra *fordi*-ytringer med ledsætningsordstilling. Denne forskel består i sammenhængen mellem *fordi*-ytringen og *fordi*-basen. Graden af hvor stor denne forskel er udgøres af, hvordan *fordi*-ytringen er konstrueret. Der er tale om et kontinuum, hvor *fordi*-ytringer med ledsætningsordstilling på den ene side er tæt knyttede til den tilsvarende *fordi*-base. På den anden side er *fordi*-ytringer med helsætningsordstilling og disjunktivt *altså* eller *jamen* mere eller mindre selvstændige ytringer uden nogen tydelig *fordi*-base. Betydningsforskellen er altså et spørgsmål om, hvor selvstændig den givne *fordi*-ytring er. På nuværende tidspunkt er jeg således nået frem til en noget snæver konklusion, der skal tage højde for de enkelte ytringers specifikke formulering – fx om der optræder en form for indskud efter *fordi* o.lign. Det kan således være interessant at afprøve min konklusion på et større korpus, for derigennem en måske at kunne formulere en bredere hypotese om betydningsforskellen ved brugen af helsætningsordstilling versus ledsætningsordstilling i en *fordi*-ytring.

Litteratur

- Christensen, Robert Zola & Lisa Christensen (2005) *Dansk Grammatik*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Hutchby, Ian & Robin Wooffitt (2008) *Conversation Analysis*. Cambridge: Polity Press.

Nicholas Hedegaard Mikkelsen

Sacks, Harvey, Emanuel A. Schegloff & Gail Jefferson (1974) A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50:696-735.

Samtalebank. <http://www.talkbank.org/samtalebank/>

Steensig, Jakob (1998) Om fordi i forskellige sætningstyper i dansk talesprog.

Selskab for Nordisk Filologi i København. Årsberetning 1996-1997.

Kristensen (red.). København: Selskab for Nordisk Filologi:179-192.

MacWhinney, B. (2000) *The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk.*

Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.